

לחימה מוסרית לאחר 7 באוקטובר

מלחמת "חרבות ברזל" הציבה אתגר לתפיסות הנוגעות למוסר לחימה, והציפה מחדש דיונים על הרלוונטיות של כללי המוסר בה, ובפרט אלה הנוגעים לנפגעים אזרחיים. מפקדי צה"ל צריכים לחזור ולדבר על הצורך לשמור על ערכים. שיח כזה עלול אומנם להיות פחות פופולרי, אך עדיין הוא זה שיבנה אמון רב יותר בפעולה הצבאית, והוא המטרה שיש לבקשה

פעילי פלוגות הנוח'בה של הזרוע הצבאית של חמאס צועדים במרכז עזה, 15 בדצמבר 2014. בחמאס קיוו שמספר ההרוגים הגבוה יניע פלסטינים אחרים להצטרף ל"התנגדות" (מקאומה). צילום: ויקיפדיה

בצורה הטובה ביותר במאה ה-20 הפילוסוף מיכאל וולצר בספרו **מלחמות צודקות ולא צודקות**¹. תורת המלחמה הצודקת מבחינה בין השאלות "מתי מלחמה מוצדקת" (Jus ad Bellum), ו"באילו אמצעים מותר להשתמש במהלכה" (Jus in Bello), ומציבה קריטריונים ברורים לכל אחת מהן. בנוגע לשאלה "מתי מוצדק לצאת למלחמה", התורה מציגה שישה תנאים, שהבולטים שבהם - הצורך בעילה צודקת למלחמה והדרישה שהיא תהיה פרופורציונלית. בנוגע לשאלת האמצעים הלגיטימיים במלחמה, התורה מפרטת שלושה יסודות מרכזיים, הקובעים אם האמצעים המשמשים במלחמה צודקים: הבחנה בין מטרות לגיטימיות ומטרות

מלחמה מטבעה היא פעולה אלימה המובילה לנזק ולפגיעה בזכויות אדם, ומעמידה במתח ערכים ליברליים זה נגד זה. בשל כך, רבים מאמינים שאי אפשר להילחם באופן מוסרי - השקפה הבאה לידי ביטוי כבר באמירה המיוחסת לקיקרו "Inter arma silent leges", המתורגמת לרוב ל"בזמן מלחמה, יידום חוק". אף על פי כן, מרבית הדמוקרטיות הליברליות דוחות תפיסות שלפיהן המוסר אינו רלוונטי למלחמות, ומאמצות גישה המאפשרת לחימה, תוך הגבלת האופן שבו היא מתרחשת. תפיסה זו מכונה לעיתים קרובות "תורת המלחמה הצודקת", והיא עומדת גם בבסיס חלק גדול מהחקיקה הבין-לאומית בנוגע למלחמה. את הגישה ניסח

ענת שפירא, חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי

ד"ר עידית שפרן גיטלמן, חוקרת בכירה במכון למחקרי ביטחון לאומי

שימוש בהם כמגינים אנושיים, אלא גם משום שלא סיפקה להם מקלטים, ומנעה את פינוכם מאזורי לחימה עצימה למרות אזהרות מקדימות של צה"ל. בכיר חמאס מוסא אבו מרזוק אף העיד על כך כאשר נשאל: "מאחר שבניתם 500 קילומטרים של מנהרות, מדוע לא בניתם מקלטים שבהם אזרחים יכולים להסתתר במהלך הפצצות?", והשיב כי המנהרות "נועדו להגן עלינו" מפני מטוסים ישראליים, ולסייע בהתקפות על מטרות ישראליות.⁴

השימוש של חמאס במכוון באזרחים פלסטיניים כמגינים אנושיים היה ועודנו נרחב. למשל, על ידי מיקום מפקדות אסטרטגיות בתוך בתי חולים ומתחתיים, בבתי ספר ובמוסדות אזרחיים אחרים. המטרה - למנוע מישראל לתקוף אתרים אלה או, במקרה של התקפה, לייצר ביקורת בין לאומית ולחץ על ישראל בשל הנפגעים האזרחיים. נוסף על כך, בחמאס קיוו שמספר ההרוגים הגבוה יניע פלסטינים אחרים להצטרף ל"התנגדות" (מקאומה). מנהיגי התנועה הצהירו בגלוי כי המספר הגדול של נפגעים בקרב אזרחים פלסטיניים היה תוצאה רצויה מבחינתם.⁵

ישראל הואשמה אף היא בהפרת החוק הבינלאומי והעקרונות המסדירים את מוסר הלחימה, בין היתר חלק מההאשמות, כמו אי-אספקה או אי-מתן אפשרות לסיוע הומניטרי הולם, נוגעות לסוגיות משמעותיות כשלעצמן, אך שאינן בליבת מאמר זה. האשמות אחרות כוללות טענות שחיילים ישראלים כיוונו במכוון התקפות לעבר לא לוחמים, גרמו נזק נלווה בלתי פרופורציונלי לבלתי מעורבים, ולא נקטו צעדים מספיקים למזער נזק לאוכלוסייה האזרחית.

לאחר ההתקפה ניסו כמה מבכירי חמאס להכחיש שהיא כוונה לאזרחים. עם זאת, הראיות בשטח, כולל אלה שנלקחו מסרטונים שפרסמו אנשי חמאס ברשתות החברתיות, הצביעו אחרת. כך גם העובדה, שגם יותר משנה לאחר ההתקפה, חמאס ממשיכה להחזיק אזרחים כבני ערובה, כולל נשים, קשישים וילדים

על פי משרד הבריאות הפלסטיני (המנוהל בידי חמאס), יותר מ־60 אלף אנשים נהרגו בעזה מאז 7 באוקטובר 2023.⁶ ישראל טענה כי כשליש מהם פעילי חמאס, הכחישה שהיא מכוונת התקפות לעבר בלתי מעורבים וטענה שמספר ההרוגים הגבוה נובע מהעובדה שחמאס משתמשים במכוון באזרחים כמגינים אנושיים. בעוד כמעט בלתי אפשרי להראות שאף אזרח בלתי מעורב לא נפגע במכוון, צה"ל דובריו מפרטים פעולות רבות שישראל עשתה כדי למזער פגיעה באלה, גם אם לא תמיד בהצלחה.

שאינן לגיטימיות, פרופורציונליות וכורח. שתי השאלות נתפסות לרוב כנפרדות ובלתי תלויות זו בזו - אפשר להילחם במלחמה צודקת ובכל זאת להפר את תנאי הלחימה, ואפשר להילחם בהתאם לכללים במלחמה שאינה צודקת.

יש ויכוחים פילוסופיים ומשפטיים רבים הן בנוגע לרלוונטיות הן בנוגע לתוכן של התנאים השונים, במיוחד מכיוון שהניסוח שלהם משאיר מקום רב לפרשנויות. אחד הוויכוחים נוגע לטענה שהניסוח הנוכחי של התנאים אינו מתאים למלחמות רבות המתרחשות כיום, ובכלל זה המלחמה הנוכחית בין ישראל לחמאס, מכיוון שאינו מאפשר לחימה אפקטיבית נגד אויבים שאינם מכבדים את כללי המלחמה. התומכים בטענה טוענים שכללי המלחמה לא רק מגבילים את הצד שבוחר לציית להם, אלא לעיתים משמשים נשק על ידי הצד האחר, המנהל את הלחימה שלו בדרכים שהופכות את הלחימה נגדו לבלתי אפשרית, למשל על ידי שימוש באזרחים (שהם מטרה לא לגיטימית לנזק מכיוון) כמגינים אנושיים. במאמר זה נבקש לבחון טענה זו, ואת השפעתה על תפיסות הציבור הישראלי בנוגע למוסר הלחימה במלחמת "חרבות ברזל".

תורת המלחמה הצודקת מבחינה בין השאלות "מתי מלחמה מוצדקת" (Jus ad Bellum), ו"באילו אמצעים מותר להשתמש במהלכה" (Jus in Bello), ומציבה קריטריונים ברורים לכל אחת מהן

אופי המלחמה הנוכחית בין ישראל לחמאס

חמאס, בהיותה תנועת טרור, מאמצת טקטיקות שאינן עולות בקנה אחד עם החוק הבינלאומי ועם הערכים המוסריים המנחים לחימה, כולל פגיעה מכוונת באזרחים. במהלך עשרות שנות קיומה ביצעה פיגועי טרור רבים. אף אחד מהפיגועים הללו, עם זאת, לא היה חמור כמו 7 באוקטובר. אזרחים ישראליים רבים היו המטרה הישירה והמכוונת של ההתקפה, והפגיעה בהם לא הייתה מקרה של מוות אגבי של אזרחים שנפגעו כחלק ממבצע צבאי. במקרים רבים, ההתקפות על חיילים וכוחות ביטחון אחרים נועדו בראש ובראשונה לאפשר להשיג את המטרה העיקרית - טבח באזרחים וחיטפתם לעזה.² לאחר ההתקפה ניסו כמה מבכירי חמאס להכחיש שהיא כוונה לאזרחים.³ עם זאת, הראיות בשטח, כולל אלה שנלקחו מסרטונים שפרסמו אנשי חמאס ברשתות החברתיות, הצביעו אחרת. כך גם העובדה, שגם יותר משנה לאחר ההתקפה, חמאס ממשיכה להחזיק אזרחים כבני ערובה, כולל נשים, קשישים וילדים.

לצד ההפרות נגד אזרחים ישראליים, חמאס הפרה גם את חובותיה המוסריות כלפי אזרחים פלסטיניים. לא רק על ידי

מפקדת חמאס במתחם בית ספר בעזה. טקטיקות שאינן עולות בקנה אחד עם החוק הבינלאומי ועם הערכים המוסריים המנחים לחימה. צילום: דו"ץ

מפגיעה באזרחים חפים מפשע נחשבת בדרך כלל בסיסית וברורה, מצבים שבהם האויב חושף במכוון את "אזרחיו" לסכנה יוצרים תחושה עמוקה של חוסר צדק. במקרים כאלה, הדבקות בעקרון ההבחנה וכיבוד החסינות של אזרחים אלה נראית בלתי הוגנת: האויב מפר את הכללים ומנצל הן את אזרחיו הן את העובדה שהצד השני מציית לכללים. וכך, הצד שמציית לדיני המלחמה הוא זה שנושא במחיר.

הדבר מעורר את התחושה שאף על פי ש"אזרחי האויב" המשמשים כמגינים אכן חפים מפשע ואין לפגוע בהם, האויב - בכך שהוא מסכן אותם במכוון - הוא הנושא באחריות לחייהם. יתרה מזאת, דבקות בעקרון ההבחנה במקרים כאלה עלולה, למעשה, לתמרץ צדדים המעורבים במלחמה לערב אזרחים בלוחמה, מה שעלול להוביל ליותר נפגעים בקרב אזרחים. השאלה, אם כן, היא האם השימוש של האויב באזרחיו כבמגינים אנושיים יש השלכות נורמטיביות, נוסף על תחושת אי הצדק הטבעית שהוא מעורר.

אף על פי שהמשפט הבינלאומי אוסר בתכלית על שימוש במגינים אנושיים, הוא אינו מספק תשובה ברורה כיצד יש להגיב כאשר האויב מפר את הכללים. נראה טבעי שלעובדה שהאויב עושה שימוש באזרחיו צריך להיות משקל מוסרי מהותי, וכי מקרים של מגינים אנושיים יובחנו במובן המוסרי ממקרים של עוברי אורח, המוצאים את עצמם באזור קרב ונתונים לסכנת פגיעה מפעולה צבאית לגיטימית.

שני טיעונים התומכים בטענה שאכן קיים הבדל מוסרי כזה: **טיעון האחריות.** זהו טיעון מרכזי, התומך ברעיון שיש להקל בחובה להימנע מפגיעה באזרחים במקרים של מגינים אנושיים. לפי תומכי טיעון זה, העובדה שהאויב משתמש באזרחיו שלו היא החושפת אותם לסיכון מלכתחילה. ללא חשיפה זו, חייהם לא היו בסכנה ולא היו נפגעים. לכן, האחריות לפגיעה בהם מוטלת על מי שהציב אותם בסכנה. כדברי מיכאל וולצר: "כאשר נעשה שימוש באזרחים - לא כסיכון אגבי אלא שימוש

השימוש במגינים אנושיים - אתגר לאתיקה מלחמה

במהלך מלחמת "חרבות ברזל" חמאס משתמשים באזרחים כבמגינים אנושיים כדי להגן על נכסיהם הצבאיים ולהקשות על פעולות ישראל. לוחמי חמאס התבצרו בתוך אזרחים אנושיים צפופים בעזה, תוך שימוש בבתים, בבתי ספר, במסגדים ובבתי חולים כמסתור לאחסון נשק ושיגור התקפות על כוחות צה"ל וירי לשטח ישראל. יתרה מזאת, צה"ל האשים את חמאס במניעה אקטיבית של פינוי אזרחים. על פי דיווחים, נעשה שימוש במחסומים ובכוחות חמושים לחסימת נתיבי הפינוי, במיוחד לאורך ציר צלאח א-דין, תוך אילוץ אזרחים להישאר באזורי הלחימה למרות אזהרות לפנותם. צה"ל פרסם דוגמאות לשיחות טלפון עם תושבי עזה המתארים כיצד חמאס מנעה מהם לעזוב, מה שמחזק את הטענה שהתנועה מנצלת נוכחות אזרחית למטרות טקטיות ותעמולתיות.⁷

האיסור על שימוש במגינים אנושיים מעוגן בכמה מקורות של המשפט הבינלאומי, במיוחד בפרוטוקול הראשון הנוסף לאמנות ז'נבה. סעיף 51(7) לפרוטוקול קובע: "נוכחות או תנועות של אוכלוסייה אזרחית או אזרחים בודדים לא ישמשו כדי להפוך נקודות או אזורים מסוימים לחסינים מפעולות צבאיות, במיוחד בניסיונות להגן על יעדים צבאיים מפני התקפות או להגן, לסייע או להפריע לפעולות צבאיות. הצדדים לסכסוך לא יכוונו את תנועת האוכלוסייה האזרחית או אזרחים בודדים בניסיון להגן על יעדים צבאיים מפני התקפות או להגן על פעולות צבאיות".⁸

ברור כי השימוש במגינים אנושיים בלתי חוקי ובלתי מוסרי, ואולם הדרך הראויה להתמודד עם שימוש האויב במגינים אנושיים היא אחת השאלות המורכבות ביותר באתיקה של המלחמה. אזרחים המשמשים כמגינים אנושיים בעל כורחם נופלים תחת קטגוריית הלא לוחמים, ולכן, לכאורה, נשמרת חסינותם מפני פגיעה מכוונת. ואולם בעוד החובה להימנע

מכוון - האנשים שמשתמשים בהם חייבים לקבל אחריות על מותם".⁹ וולצר דורש לא להסתפק בהימנעות מפגיעה מכוונת בחפים מפשע, אלא גם לנקוט אקטיבית אמצעים לצמצום הפגיעה בהם. עם זאת, בהינתן נקיטת אמצעים כאלה, הוא מטיל את האחריות לנפגעים על הצד שחשף את האזרחים לסכנה.

טיעון זה משקף גם את עמדתה הרשמית של ישראל במשך השנים בנוגע לטענות על נפגעים אזרחיים, ובכלל זה גם במהלך מבצעים קודמים בעזה. במהלך "חברות ברזל" חזר דובר צה"ל והדגיש את אחריות חמאס (ומאוחר יותר חזבאללה) לפגיעה באזרחיה. למשל, בנוגע לפעולת צה"ל בבית החולים שיפאא', אמר דובר צה"ל: "נמשיך לחשוף בתי חולים נוספים בעזה, מחבלי חמאס בנו תשתית טרור שיטתית ורחבה ומשתמשים בחולים ובצוותים רפואיים כמגן אנושי. מגן אנושי לפעילות טרור. זהו פשע מלחמה, זה בניגוד לדין הבין-לאומי, ונמשיך לחשוף את זה לעולם על מנת לקעקע את השיטה הזאת".¹⁰ ביטוי נוסף לגישה זו אפשר למצוא בעמוד שלם באתר צה"ל, המפרט את השימוש של חמאס במגינים אנושיים.¹¹

**השימוש של חמאס במכוון באזרחים
פלסטיניים כמגינים אנושיים היה ועודנו נרחב.
למשל, על ידי מיקום מפקדות אסטרטגיות
בתוך בתי חולים ומתחניהם, בבתי ספר
ובמוסדות אזרחיים אחרים. המטרה - למנוע
מישראל לתקוף אתרים אלה או, במקרה של
התקפה, לייצר ביקורת בין-לאומית ולחץ על
ישראל בשל הנפגעים האזרחיים**

הטיעון המוצג בהצהרות אלה מבקש להסיט את האחריות ממבצעי התקיפות - בין אם חיילים, הצבא או מקבלי ההחלטות - לאלה שיצרו את הסיכון לקורבנות. ישראל טוענת שאילולא הציבה חמאס בידועין את אזרחיה בין מטרות צבאיות, הם לא היו נפגעים. לכן, בכך שהציבה אותם בסכנה והשתמשה בהם כמגינים אנושיים, חמאס נושאת באחריות לחייהם - ולמותם. זהו טיעון מובן אינטואיטיבית: הגורם שסיכן את הקורבנות הוא זה שצריך לשאת באחריות למותם. עם זאת, הסטת האחריות בעייתית בדרך כלל, מכמה סיבות. ראשית, לא ברור כיצד אפשר להעביר אחריות למעשה, שנעשה בידיעה על ידי משהו שהייתה לו בחירה, לגורם אחר. קשה להבין כיצד אדם יכול ללחוץ על ההדק, לירות במישהו, אף שהייתה לו אפשרות מעשית להימנע מכך, ואז לטעון "אני לא אחראי למותו". האדם שביצע את הפעולה, ושהייתה לו היכולת להימנע ממנה, אינו יכול להיות פטור מאחריות, גם אם לא הוא יצר מלכתחילה את המצב המסוכן.

יתרה מכך, גם אם אפשר להטיל אחריות על מי שיצר את הסכנה, העובדה שצד אחד אחראי אינה שוללת את האפשרות שגם אחרים נושאים באחריות. אחריות אינה "משחק סכום אפס", שבו הטלת אחריות על צד אחד שוללת את האפשרות שצדדים נוספים יהיו אחראים. כדברי סת' לזר, בנוגע לטענת ישראל שהאחריות לנפגעים האזרחיים במהלך מבצע "צוק איתן" מוטלת על חמאס בשל השימוש בהם כמגינים אנושיים: "הטיעון (הראשון) נשען על ההנחה המוטעית שאחריות היא

משחק סכום אפס. העובדה שחמאס אחראי באופן מלא למותם של האזרחים אינה מונעת מישראל להיות גם היא אחראית באופן מלא. נקודה זו כה מוכרת מהמשפט הפלילי - אחרת, לא היינו יכולים להעמיד לדין יותר מאדם אחד על אותו רצח - שמפתיע שיש צורך לחזור עליה".¹²

טיעון ההדדיות: טיעון נוסף התומך בטענה שצריך להיות משקל נורמטיבי לעובדה שהאויב משתמש באזרחיו כמגן, מתמקד בעקרון ההדדיות. על פי טיעון זה, השימוש במגינים אנושיים הוא הפרה בוטה של דיני המלחמה. בשל כך, רבים חשים אינטואיטיבית כי מצב שבו צד אחד מפר בציניות את הכללים ומנצל אזרחים, בעוד הצד האחר מקריב פסיבית את ביטחון אזרחיו, אינו צודק. אם האויב מתעלם מדיני המלחמה, נראה בלתי סביר לדרוש שהצד האחר יישאר מחויב לכללים אלה ויגביל את יכולתו להילחם, במיוחד כאשר הדבר מסכן את האזרחים שהוא אמון על הגנתם. לכן הפרת הכללים על ידי האויב מספקת הצדקה סבירה להפחתת חובת הצד שמנגד לציית להם. במקרה שלנו, הדבר מרמז על הקלה בחובה לכבד את חסינותם של הלא לוחמים, שהיא חלק יסודי מכללים אלה. כפי שמסביר המשפטן שון ווטס: "מעטים יחשיבו כמעשי משטר משפטי שדורש מצד אחד 'להילחם עם יד אחת קשורה מאחורי גבו' בעוד אויבו נהנה מחופש פעולה מלא".¹³

עקרון ההדדיות ממלא תפקיד מרכזי במשפט הבין-לאומי, ומשפיע על יישום אמנות בין-לאומיות הכפופות לעיקרון זה. המשפט הבין-לאומי מכיר בחשיבות ההדדיות כבסיס לשמירה על כללים מוסכמים, ומתנה את יישום האמנות הללו בקיומם. ואולם כשמדובר בזכויות אדם בסיסיות ובעקרונות הומניטריים חיוניים - כמו הגנה על אזרחים חפים מפשע במלחמה - הדעה המקובלת היא שהחובה לכבד זכויות אלה אינה מותנית בהדדיות, ואינה נובעת מהסכמים חוזיים או הסכמיים. חובות אלה נשארות בתוקף ללא קשר לשאלה אם האויב מציית להן. האיסור היסודי על פגיעה באזרחים חפים מפשע הוא מרכיב מרכזי במשפט ההומניטרי הבין-לאומי, שאינו כפוף לתנאי הדדיות. עקרונות ההבחנה והמידתיות הם חלק מהמשפט הבין-לאומי המנהגי, והאמנות המסדירות עקרונות אלה מחייבות את כל המדינות וחלות על כל הכוחות הצבאיים, ללא קשר לשאלה אם המדינה היא צד להן.

הדעה המקובלת בנוגע לאופן התגובה הראויה לשימוש במגינים אנושיים מאזנת בין הצורך הצבאי לעקרון ההגנה על אזרחים, כפי שנקבע במשפט ההומניטרי הבין-לאומי. ההסכמה היא שאזרחים שנכפה עליהם לשמש כמגינים אנושיים חייבים לשמור על מעמדם כלא לוחמים, ואי אפשר לתקוף אותם באופן חוקי. כאשר יעדים צבאיים מוסתרים בין אזרחים, המצב נעשה מורכב יותר. על מקרים כאלה חל עקרון המידתיות: יש לבחון תקיפות בזירות כדי להבטיח שהיתרון הצבאי המושג אינו נמוך מהנזק הפוטנציאלי לאזרחים. גם כאשר האויב משתמש במגינים אנושיים, החוק הבין-לאומי עדיין דורש אמצעי זהירות סבירים למזעור הפגיעה בלא לוחמים. מפקדים נדרשים לחפש חלופות, כמו דחיית תקיפות או בחירת אמצעים פחות הרסניים כאשר הדבר אפשרי. האיוון, אותו נדרשים המפקדים לבצע, בין הצורך לנטרל איומים לחובה להגן על חיי חפים מפשע, אינו איוון מתמטי ואינו מושתת על נוסחה מוכרת וידועה. זהו חישוב מוסרי-פנימי, אשר, כפי שכתב תא"ל איל זמיר (כיום רא"ל זמיר, הרמטכ"ל

ר-55% מבני 25-34 בעלי דעה דומה. המגמה השתנתה שוב בסקר שערכנו באוגוסט 2024, אז ראינו עלייה במספר המשיבים שטענו כי ישראל לא צריכה לציית לחוקים בין-לאומיים וערכים אתיים, אם כי זו לא הגיעה לרמה של אוקטובר 2023: 42.5% בעד ציות לעומת 47% נגד. גם הפעם משיבים צעירים היו יותר בעד אי-ציות לכללים מאשר המדגם הכללי.

אפשר להסביר עלייה קטנה זו בעובדה שזמן קצר לפני הסקר באוגוסט פשטה יחידת החקירות של המשטרה הצבאית על מתקן המעצר שדה תימן ועצרה כמה חיילים, כחלק מחקירה של חשד להתעללות באסיר פלסטיני. הפשיטה והמעצרים הובילו למחאה ציבורית, ומשם להפגנות ולפריצה של אזרחים ופוליטיקאים לשדה תימן, ומאוחר יותר גם לבסיס בית ליד - שם הוחזקו החיילים העצורים. המוחים הביעו זעם על כך שישאל חוקרת גיבורים, לטענתם, על סמך תלונות של מחבלים. ייתכן שאירוע זה הגביר את התחושה הציבורית השלילית כלפי הדין הבין-לאומי והחובה לכבד ערכי מוסר.

אינדיקציה לכך אפשר למצוא בעובדה שבתשובה לשאלת סקר, שתהתה מה דעת המשיבים אם

יימצא שיש בסיס לחשדות נגד החשודים בהתעללות, באיזה אופן יש לנהוג כלפיהם - 65% מהמשיבים היהודיים ענו כי יש להסתפק בטיפול משמעותי ברמת הפיקוד, בעוד רק 21% חשבו שיש להעמידם לדין פלילי. כאשר פילחנו מתוך הסקר את המשיבים הצעירים עלה שיעור התמיכה בטיפול משמעותי בלבד ל-73% לעומת 16% בהתאמה. מהתוצאות נראה כי תחושות הציבור אינן תואמות את הנורמות המשפטיות והמוסריות של כיבוד זכויות שבויי אויב, אם משום העובדה שחמאס אינה מצייתת לנורמות אלה בנוגע לחטופים, ואם מהרצון הכללי בנקמה לאחר 7 באוקטובר.

התפיסה הציבורית של מידתיות, בניגוד לפרשנות המשפטית והמוסרית של המושג, היא, לעיתים קרובות, מכוונת לאחור ולא קדימה. לאחר 7 באוקטובר היו שטענו כי כמעט כל היקף של נזק יהיה מידתי. הדבר בא לידי ביטוי בשלוש סוגיות דומות אך נפרדות, הנוגעות למחויבות ישראל למזער פגיעה בלא לוחמים: הסוגיה הראשונה נגעה לתחושה הרווחת בישראל ואשר לפיה אין חפים מפשע בעזה, ולכן חסינות הלא לוחמים אינה חלה על אזרחי הרצועה. תחושה זו נבעה מהדיווחים על מעורבות של אזרחים עזתיים בהתקפת 7 באוקטובר, מהסיקור של החגיגות בעזה באותו היום ומעדותיו של חיילים שחזרו מעזה, על השימוש הנרחב שחמאס עשו בבתים ובמתקנים

בית הדין הפלילי הבין לאומי בהאג. בית הדין הבין לאומי ועקרונות המוסר מאפשרים למדינות להילחם גם במחירים קשים, כל עוד נשמרים כללים המנחים את הפעלת הכוח וריסונו כשמתבקש

ה-24), מהווה את ההבדל המרכזי בין ארגון טרור ובין צבא של מדינה דמוקרטית. בעוד ארגון הטרור אינו מטיל על עצמו מגבלות מוסריות בדרך להשגת מטרותיו, צבא של מדינה דמוקרטית מכיר בכך שיש דרך מוסרית לנהל מלחמה צודקת וכי המטרה אינה מקדשת את כלל האמצעים.¹⁴ גם כאשר האויב עושה שימוש ציני במגינים אנושיים - הם אינם מאבדים את ההגנות האזרחיות שלהם. כוחות צבאיים נדרשים לנהוג באיפוק ותוך הפעלת שיקול דעת מוסרי. מסקנה זו תקפה גם בסכסוך בין ישראל לחמאס.

עמדות הציבור הישראלי בנוגע לאתיקה של מלחמה בסכסוך הנוכחי

בחלק זה נדון בעמדות הציבור הישראלי בנוגע לסוגיות של אתיקת מלחמה בסכסוך הנוכחי. נתייחס לנושא זה הן באמצעות הצגת נתונים מסקרי דעת קהל שערכנו במהלך השנה האחרונה, באמצעות מרכז הנתונים של המכון למחקרי ביטחון לאומי, הן דרך ההצבעה על סוגיות מהותיות שזכו לבולטות בשיח הציבורי, בנוגע לסוגיות של אתיקת מלחמה. שאלנו: "האם לדעתך ישראל צריכה או לא צריכה לציית לחוקי הדין הבין-לאומי,

ולשמור על ערכי מוסר במלחמה?". ב-29 באוקטובר 2023 ענו 57% מהמשיבים היהודיים שישאל לא צריכה לציית לחוקים אלה או לשמור על ערכי מוסר במלחמה, בעוד רק 32% טענו שכן. יתרה מזאת, בקרב משיבים צעירים (גילאי 18-24), 71% טענו שישאל לא צריכה לציית, בעוד רק 22% השיבו שכן. גם משיבים מבוגרים מעט יותר (גילאי 25-34) נטו יותר להאמין שישאל לא צריכה לציית, ו-68% מהם בחרו בתשובה זו. לעיתים קרובות, צעירים נוטים להיות רגשיים וקיצוניים יותר בדעותיהם ולפיכך גודל הפער מחייב מחקר נוסף. עם זאת, העובדה שרוב כה בולט בקרב הצעירים חשב שישאל לא צריכה לכבד את הנורמות הבין-לאומיות בלחימה מדאגה, בפרט נוכח העובדה שרוב הלוחמים בצה"ל בגילים אלה.

ככל שחלף הזמן, ואולי בשל הדיונים בבית הדין הבין-לאומי לצדק בהאג ופעולת הקואליציה הבין-לאומית שסייעה בהגנת ישראל במהלך המתקפה האיראנית בליל 13/14 באפריל 2024, נראה כי תחושות הציבור בישראל בנוגע לאופן הלחימה נטו יותר לטובת כיבוד הדין הבין-לאומי וערכי המוסר. בסקר שערכנו באותו החודש עלה שיעור המשיבים היהודיים שתומכים בציות לדין הבין-לאומי ל-46%, בעוד 42% התנגדו. עם זאת, גם בסקר זה נטו משיבים צעירים לתמוך פחות בכיבוד החוקים והערכים: 60% מבני 18-24 היו בעד אי-ציות

אזרחיים. רבים בציבור הישראלי הסיקו מכך כי אל לישראל להתאמץ להבחין בין לוחמים ללא לחימה בעזה. סוגיה שנייה התמקדה בשאלה, האם מחויבותה של ישראל, על פי החוק הבין-לאומי, למזער פגיעה בלא לוחמים, מובילה לסיכון חיי חיילי צה"ל? זהו נושא מוכר בשיח הציבורי הישראלי, ונראה כי רובו תומך בתפיסה שהגנה על חיי חיילי צה"ל חשובה יותר מהמחויבות לעקרון חסינות הלא לוחמים. תפיסה זו באה לידי ביטוי בסקר דעת קהל שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה ב־2019 בקרב חיילים, בו 81% מהמשיבים העדיפו את ההגנה על חיי חיילים, לעומת 14% בלבד שאמרו כי עקרון החסינות של לא לוחמים הוא המכריע.¹⁵ נושא זה נדון בהרחבה בשבועות הראשונים של התמרון בעזה: רבים בישראל, כולל גורמים ממשלתיים, תהו מדוע לא היו יותר הפצצות אוויריות שהיו מפחיתות את הסיכונים לחיילים על הקרקע, אך נחשבו כבעלות סבירות גבוהה לגרימת נזק אגבי גדול יותר. הנושא אף עלה בשיבת הממשלה ב־31 בדצמבר 2023: שרת ההתיישבות והמשימות הלאומיות, אורית סטרוק, שאלה את ראש אגף אסטרטגיה ומעגל שלישי בצה"ל, אלוף אליעזר טולדנו, שהגיע לתדרך את הממשלה, אם יש טייסים שאינם מסייעים לכוחות הקרקע בתמיכה אווירית מסיבות מצפוניות, וטענה כי היא מבססת את שאלותיה על עדויות מהשטח. טולדנו השיב שהוא מאמין שזו שאלה נוראית. לדבריו, התשובה הקצרה לשאלה היא שהדברים לא היו מעולם, והתשובה הארוכה היא שהסיוע האווירי לכוחות הקרקע במלחמה הוא חסר תקדים.¹⁶ למרות דברים ברורים אלה המשיך הנושא לעלות בשיח הציבורי הן בנוגע למבצע הקרקעי בעזה הן מאוחר יותר, כשישראל החלה את התמרון בלבנון.

המשפט הבין-לאומי מכיר בחשיבות ההדדיות כבסיס לשמירה על כללים מוסכמים, ומתנה את יישומן של חלק מהאמנות בקיומה. ואולם כשמדובר בזכויות אדם בסיסיות ובעקרונות הומניטריים חיוניים - כמו הגנה על אזרחים חפים מפשע במלחמה - הדעה המקובלת היא שהחובה לכבד זכויות אלה אינה מותנית בהדדיות

סוגיה דומה, אם כי מעט שונה, סבבה סביב שאלת היחס הראוי בין נזק נלווה להצלחת המשימה. לאחר ניסיונה הכושל של ישראל להתנקש ב־23 בספטמבר 2024 במפקד דרום לבנון של חזבאללה, עלי כרכי (שמאוחר יותר חוסל), נטען כי ההתנקשות נכשלה בשל שימוש בכמות חומר נפץ בלתי מספקת בשל חשש מנזק אגבי. גם במקרה זה הביעו פוליטיקאים ודמויות ציבוריות זעם על כך ששיקולים מוסריים או משפטיים פוגעים ביעילות מבצעי צה"ל. ח"כ צבי סוכות טען כי מי שמרחם על האויב מפגין באופן ישיר אכזריות כלפי אזרחי ישראל.¹⁷ תחושה זו הדהדה גם בשיח הציבורי.

סיכום והמלצות

אין עוררין על כך שמלחמת "חרבות ברזל" הציבה אתגר לתפיסות הנוגעות למוסר לחימה, והציפה מחדש דיונים על הרלוונטיות של כללי המוסר בה, ובפרט אלה הנוגעים

לנפגעים אזרחיים. אחת הסוגיות המרכזיות נוגעת למגינים אנושיים. במאמר זה טענו שאף כי יש טיעונים טובים לסבור כי השימוש שהאויב עושה באזרחים כמגינים משפיע על תחשיב המידתיות, עדיין יש חובה למזער את הפגיעה באזרחים הנחשבים חפים מפשע, ובכלל זה כאלה המשמשים כמגינים אנושיים. טענו עוד כי יש להקפיד על עיקרון זה, אף שתפיסה זו אינה מאפיינת תמיד את הסנטימנט הרווח בציבור.

בעניין זה חשוב להדגיש: על אף האינטואיטיביות באמירות כמו "כשהתותחים יורים המוזות שותקות", הרי מדינות דמוקרטיות מחויבות לשמירה על כללי מלחמה, המבחינים בין מלחמה, שגם אם היא כואבת וכרוכה במחיר דמים כבד, מובחנת מפעילות טרור אסורה. לכן, גם נוכח זעם וכאב יש לזכור מחויבות זו. הדין הבין-לאומי ועקרונות המוסר מאפשרים למדינות להילחם גם במחירים קשים, כל עוד נשמרים כללים המנחים את הפעלת הכוח וריסונו כשמתבקש. אכן, בשעת מלחמה ועל רקע ביטויי אכזריות קשים של האויב, שמירה על כללים אלה עומדת פעמים רבות בניגוד לתפיסות ציבוריות. ואולם בעוד עמדות המדגישות ניצחון ונקמה על פני פעולה מוסרית עשויות להיות פופולריות ורווחות בקרב הציבור, על המפקדים להתעקש על הנורמות הצבאיות וערכי הלחימה של צה"ל, ואין לבלבל בין פופולריות לאמון. כפי שראינו, התחושה הציבורית הרווחת היא שבעיתות מלחמה, יש להתייחס לדיני המלחמה ולערכים המוסריים באופן מוגבל. כתוצאה מכך, מפקדים רבים מהססים לעיתים קרובות לעמוד על נורמות אתיות ועל היצמדות לרוח צה"ל והדין הבין-לאומי. הדבר משתקף, למשל, בסרטונים רבים המשותפים בפלטפורמות מדיה חברתית שונות, ובהם נראים מעשים המהווים הפרה בוטה של ערכי צה"ל. מהימנעות זו של המפקדים משתקפת גישה שלפיה "צריך לבחור את הקרב", ולא לצאת נגד מה שלטעמם הוא בלתי נמנע. עם זאת, גם אם שמירה על מערכת הערכים הצבאית והחוק הבין-לאומי נתפסת לא פופולרית, ויתור על ההקפדה על כללים אלה פוגע במשמעת ולכן לא יתרום לחיזוק אמון הציבור בצה"ל, אלא דווקא יפגע בו. הפגנת עמוד שדרה מוסרי, דווקא כשאינה פופולרית, תגביר את אמון הציבור בכך שכוחות הביטחון יגנו עליו.

לעיתים קרובות מפתה להשתמש בהצדקות אינסטרומנטליות לצורך להילחם מוסרית, כמו הצורך בתמיכה בין-לאומית או החשש מהעמדה לדין. ואולם הצדקות כאלה הן לא אחת חרב פיפיות. הן הופכות את החובה לציית לחוקים בין-לאומיים ולערכי מוסר לתלויה בחישובים תועלתניים, שלא תמיד מניבים את התוצאה המבוקשת לכאורה. חשוב מכך: סוג זה של הצדקה מערער דווקא את עמוד השדרה המוסרי, שאינו כפוף לשיקולי תועלת אלא נובע ממחויבות אמיתית לערכים. מפקדי צה"ל ובכירים ישראלים צריכים לחזור ולדבר על הצורך לשמור על ערכים בגלל שיקולים פנימיים ומהותיים, משום שהערכים האלה הם מה שמבחיין בין ארגון טרור ובין צבא של מדינה דמוקרטית. שיח כזה עלול אומנם להיות פחות פופולרי, אך עדיין הוא זה שיבנה אמון רב יותר בפעולה הצבאית, והוא המטרה שיש לבקשה.

ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.

- מהחייל לפעול במרחב הלחימה ולסכן את חייו. מילון מונחי התורה הצבאית (טייטה) (נובמבר 2024).
- לחימה מוסרית לאחר 7 באוקטובר (עמ' 38)**
- 1 וולצר, מ' (1984). מלחמות צודקות ולא צודקות. עם עובד
 - 2 שרביט ברוך, פ' וקנר, ת' (12 באוקטובר, 2023), "המתקפה הרצחנית של חמאס על ישראל – היבטים משפטיים", מבט על 1769, המכון למחקרי ביטחון לאומי
 - 3 PACCHIANI, G. (2023, 12 OCTOBER), "HAMAS DEPUTY CHIEF LIES: WE DON'T TARGET CIVILIANS, WE ONLY ATTACKED IDF", THE TIMES OF ISRAEL
 - 4 KILANI, F. (2023, NOVEMBER 7), "HAMAS LEADER REFUSES TO ACKNOWLEDGE KILLING OF CIVILIANS IN ISRAEL", BBC
 - 5 ECANOW, N. (2023, 1 NOVEMBER), HAMAS OFFICIALS ADMIT ITS STRATEGY IS TO USE PALESTINIAN CIVILIANS AS HUMAN SHIELDS, NEW YORK POST
 - 6 JORDAN, E. (2024, 29 FEBRUARY), HAMAS CHIEF REPORTEDLY LOOKS FORWARD TO HIGH CIVILIAN DEATH TOLL IN RAFAH, THE JEWISH CHRONICLE; SAID, S. AND JONES, R. (2024, 10 JUNE), GAZA CHIEF'S BRUTAL CALCULATION: CIVILIAN BLOODSHED WILL HELP HAMAS, THE WALL STREET JOURNAL
 - 7 ישראל במלחמה - נתונים מתעדכנים בזמן אמת, מרכז הנתונים של המכון למחקרי ביטחון לאומי INSS
 - 8 נחשפה שיחה בין קצין 504 לתושב רצועת עזה (26 אוקטובר, 2020). אתר צה"ל
 - 9 INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, PROTOCOL ADDITIONAL TO THE GENEVA CONVENTIONS OF 12 AUGUST 1949, AND RELATING TO THE PROTECTION OF VICTIMS OF INTERNATIONAL ARMED CONFLICTS (PROTOCOL I), ART. 51(7), 1977
 - 10 WALZER, M. (2013). CODA: CAN THE GOOD GUYS WIN? EUROPEAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW, 24(3), 437
 - 11 הצהרת דובר צה"ל (21 נובמבר 2023)
 - 12 ISRAEL DEFENSE FORCES, (N.D.), USE OF GAZANS AS HUMAN SHIELDS, ISRAEL DEFENSE FORCES
 - 13 LAZAR, S. (2014, AUGUST 5), ON HUMAN SHIELDS, BOSTON REVIEW
 - 14 WATTS, S. (2009), RECIPROCITY AND THE LAW OF WAR, HARVARD INTERNATIONAL LAW REVIEW, 50(2), 366
 - 15 זמיר, א' (2007). לחימה מוסרית בטרור. מערכות 414, 34
 - 16 המכון הישראלי לדמוקרטיה (אוקטובר 2019), סקר ערכים בלחימה
 - 17 אסרף, מ' (31 דצמבר 2023). סטרוק שאלה בממשלה: יש טייסים שלא פועלים מסיבות מצפוניות? רשת 13
 - 18 רובין, ב' (24 ספטמבר 2024). "צבי סוכות מתפוצץ על יואב גלנט: מי אחראי להחלטה האיומה הזו?". מעריב
- אתגר "המרחב האנושי": מודיעין אוכלוסייה בצבא המודרני (עמ' 44)**
- 1 אל"ם ארז (פברואר 2014). "תקופת מעבר" - מיזם הסיוע לתושבי דרום לבנון (מרס-נובמבר 1976), מקרה מבחן לגיבוש תפיסת סיוע אינטגרטיבי לאוכלוסייה
 - 18 בספטמבר 2024, על ראיון של סגן מפקד כוחות היבשה בצבא איראן בביטאון רשמי של צבא איראן שפורסם ב-23 במאי 2024 ועל פרסומים גלויים נוספים; כביר, ע' (2024, 29 בדצמבר). "הם מתקדמים מהר": מודל ה-AI הסיני מצמצם פערים מהמערב בקצב מסחרר כלכלי
 - 27 נגל, י' ודובוביץ, מ' (11 ביולי, 2024). לא רק תכנית הגרעין: מטרת העל של חמינאי עד 2040 מחייבת אותנו להיערך בהתאם. מעריב; אדלסון, ד' (2023, 19 בפברואר). 60 מדינות קראו לשימוש אחראי ב-AI בשדה הקרב - ישראל סירבה לחתום. YNET; ברקסטון, מ' (22 באוגוסט, 2024). בינה מלאכותית תגמד את המירוץ לנשק גרעיני וישראל לא יכולה להרשות לעצמה להפסיד בו. כלכליסט; לדיון מעמיק על התמודדות עם אתגרים אתיים של שימוש במערכות נשק מבוססות בינה מלאכותית ראו בתוך רס"ן, ד' (16 ביוני, 2020). הסכנה בהגבלה של מערכות מבוססות בינה מלאכותית. מערכות
 - 28 שם
 - 29 פינקל, מ' וחימיניס, א' (19 בספטמבר, 2024). העתיד כבר כאן? דפוס "היוון העתיד" בתרבות הארגונית של צה"ל. מערכות 503
 - 30 מסמכי היסוד הביטחוניים והצבאיים: מהותם, ייעודם וארגונם. (יוני 2016). אמ"ץ-תה"ד - המדור לפרסומים ולמינוח
 - 31 מבוסס על מרכז הלמידה המבצעית לכוחות היבשה, תחקיר המלחמה שנכתב טרם המלחמה - על תורת הלחימה והמקצוע הצבאי (22 בינואר, 2024). אוגדן #24 מבוסס על סיכום התפקיד של רס"ן ד' בענף תו"ל מז"י שפורסם בתוך זרוע היבשה ב-1 באוגוסט 2023
 - 32 פינקל וחימיניס (2024)
 - 33 תחקיר המלחמה שנכתב טרם המלחמה - על תורת הלחימה והמקצוע הצבאי (22 בינואר, 2024). אוגדן #24
 - 34 ברגיל, א' (יולי 2024). טכנולוגיות "מפציעות ומשבשות" בעולם הביטחוני - למידה ממקרה בוחן של בינה מלאכותית ונתוני עתק בנאט"ו על בניית יכולות השתנות טכנולוגיות. מערכות ואגודת חוקרי צבא-חברה בישראל. כתב עת 6-7
 - 35 סדן, נ' (6 ביולי, 2024). מטיל פצצות, מפיל מטוסים: הכירו את הכטב"ם הכי חזק של חיזבאללה. כלכליסט. מבוסס גם על ניתוח סרטונים שצולמו בסמוך לפגיעה של חימושים אוטונומיים ברשתות חברתיות
 - 36 פאגליון, ג' (18 בדצמבר, 2018). "מרוץ החידוש" שינוי פרידיגמה במערכת המחקר והפיתוח הבטחונית. בין הקטבים
 - 37 ברגיל (יולי 2024)
 - 38 חזות, ג' (2024). צבא ההיי-טק וצבא הפרשים. מערכות. ראו גם טייב, ש' (1 בפברואר, 2021). אתוס הלוחם - ההכרח וההזדמנות לעיצוב מחדש על רקע המהפכה הרביעית בעניינים צבאיים. בין הקטבים 27-26
 - 39 בסיס טוב להבחנה הזאת ערך הירש א' (2019). מבצעים. אמ"ץ-תה"ד, עמ' 44
 - 40 "חייל המפעיל אמצעי לחימה התקפי או הגנתי" הוא חייל שתפקידו הקבוע הוא להפעיל אמצעי לחימה המיועד לפגוע באויב או באמצעיו, והנמצא בדרך כלל מחוץ למרחב הלחימה. לעיתים ולפרק זמן קצוב נדרש